

LUND UNIVERSITY

Så skapades en biskop om etablerandet av Växjö stift Hansson, Martin

Published in:
Mellan slott och slagg

2016

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hansson, M. (2016). Så skapades en biskop: om etablerandet av Växjö stift. I I. Gustin, M. Hansson, M. Roslund, & J. Wienberg (Red.), *Mellan slott och slagg: vänbok till Anders Ödman* (Vol. 17, s. 75-82). (Lund Studies in Historical Archeology; Vol. 17). Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Så skapades en biskop – om etablerandet av Växjö stift

Martin Hansson

The creation of a bishop – on the establishment of the diocese in Växjö

This article discusses the emergence of the episcopal see in Växjö. Contrary to previous research, which has been focused on written sources only, this article also discusses the archaeological record. The result implies that vivid connections between Scania, Denmark and southern Småland can be traced

in the Late Iron Age and Early Middle Ages. This is shown by similarities in grave types, runic stones and medieval stone churches. The initiative for the new diocese can probably be found in regional elite groups acting in cooperation with the archbishop in Lund.

Inledning

I södra Småland ligger den lilla staden Växjö där ett biskopssäte etablerades under andra halvan av 1100-talet. När Växjö sedan formellt erhöll stadsprivilegier 1342 gjordes detta uttryckligen för att gynna ortens biskop. De första gångerna biskopen i Växjö omtalas, år 1170, 1180 och 1183, så uppträdde han i danskt sammanhang. Detta har länge varit känt och Toni Schmid hävdade tidigt att Växjöstiftet troligen bildades på danskt initiativ (Schmid 1929; 1931). Denna tanke har dock tillbakavisats av forskare som snarare velat se stiftets tillkomst i ett svenskt sammanhang (Larsson 1964: 49ff; 1982). Den senare uppfattningen har sedan kommit att bli förhärskande.

Den här forskningen byggde dock uteslutande på en analys av det magra skriftliga källmaterial som finns att tillgå och involverade inte något arkeologiskt material. Under senare år har ett nytt arkeologiskt material framkommit varför det är befogat att ta upp frågan om Växjöstiftets ursprung till förnyad behandling. Syftet med den här artikeln är således att diskutera processen och aktörerna bakom etablerandet av ett biskopsstift i Växjö under sent 1100-tal framför allt utifrån ett arkeologiskt källmaterial.

Stiftet, S:t Sigfrid och de skriftliga källorna

Det stift som etablerades med centrum i Växjö kom att begränsas till landet Varend, det sydligaste av de många land

som sammantaget utgjorde Småland. Tillsammans med Finnveden i väster och Njudung i norr utgjorde Varend Tiohärads lagsaga. Denna lagsaga framträder i slutet av 1100-talet (Larsson 1964: 22ff). Medan Varend utgjorde ett eget stift ingick resterande delar av lagsagan i det stora Linköping stift som förutom Östergötland omfattade resten av Småland, Öland och Gotland. Att Varend med 61 kyrsocknar vid medeltidens slut utgjorde ett eget stift gör det till det särklassigt minsta av de svenska medeltida stiftet (Liepe 1984: 15).

Stiftets tillblivelse är starkt förknippad med legenden om Sankt Sigfrid. Legendens finns bevarad i ett antal delvis fragmentariska handskrifter (Önnerfors 1968). Den berättar om hur den engelske biskopen Sigfrid med sina tre systersöner Unaman, Sunaman och Vinaman kommer till Sverige då den hedniske kungen Olof önskar få undervisning i den kristna läran. Ledda av Herren kommer de till Växjö där en ängel uppenbarar sig för Sigfrid och befäller honom att bygga en kyrka. Medan Sigfrid fortsätter till kung Olof stannar systersönerna kvar och slutför kyrkobygget, men vid ett hedniskt upplopp mördas de. Deras avhuggna huvuden läggs i ett kar med stora stenar som sänks i sjön vid kyrkan. När Sigfrid får reda på vad som hänt återvänder han till Växjö och kan genom ett mirakel återfinna karet med de avhuggna huvudena. Strax därefter kommer kung Olof med sin här för att straffa upprorsmännen. Dessa ångrar sig genast, betalar böter till kungen samt ger "landets gods", byarna Hov och "Thiudhby" till den nya kyrkan. När Sigfrid dör begravs han i Växjö (figur 1) (Larsson 1982; 1991: 20ff).

Figur 1. Sommaren 2013 hittades ett pilgrimsmärke av bly föreställande S:t Sigfrid hållande en korg med tre huvuden med texten SANCTE SIKFRIDI WEXIONENSIS vid en undersökning strax norr om domkyrkan. Märket dateras till 1300-talets mitt och är ett påtagligt bevis för att det företogs pilgrimsfärder till Växjö. Foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland, 2013.

Lämnar vi legenden och tittar på de fåtaliga skriftliga källor som finns om det äldsta Växjö kan vi se att platsen nämns första gången 1170 i ett gåvobrev utfärdat i Ringsted på Själland. Brevet bevittnas av ”*Balduinus Wexohensis episcopus*”, Växjöbiskopen Balduin (DD/DRB 1 III: 14). Eftersom någon biskop i Växjö inte nämns vid instiftandet av det svenska ärkestiftet i Uppsala 1164, måste stiftbildningen ha skett någon gång under andra halvan av 1160-talet (Larsson 1982: 85, 1991: 27).

Näste kände Växjöbiskop är Stenar som i maj år 1180 var i Lund och bevittnade ett brev utfärdat av ärkebiskop Absalon. Stenar var på ytterligare ett möte i Lund 1183 (DD/DRB 1 III: 90, 112, 115). År 1191 eller 1192 var Stenar närvarande när Absalon invigde kyrkan i Gumlösa i nordöstra Skåne och samma år, eller året innan, var han vittne då den svenske kungen Knut Eriksson skänkte gods till Julita kloster (SRD V: 377ff; DS 113; Karlsson 2015: 511ff). Det var också 1191 som påven Celestinus III insatte ärkebiskopen i Uppsala samt biskopen i Skara och kardinalen Cintius som skiljedomare i en tvist mellan biskop Stenar och biskop Kol i Linköping om respektive stifts gränser (DS 99, 100; Schmid 1929: 276f).

Toni Schmid menade att Sigfridslegenden tillkommit vid 1200-talets slut då lokala traditioner om de tre syster-sönerna, som hon menade verkligen missionerat i Varend, bakats in i en äldre, nu förkommen källa som byggde på traditioner om Sigfrids verksamhet på andra håll i Sverige. Uppgiften att Sigfrid kristnat Varend markerade därigenom de anspråk ärkesätet i Uppsala ställde i en tid då både Lund och Danmark gjorde anspråk på området (Schmid 1931: 65ff).

Den biskop Stenar som nämns 1180 är sannolikt identisk med den Stenar som efterträdde Gislo som biskop i Linköping på 1160-talet och som senast 1172 avträdde sitt ämbete där, innan han dyker upp som biskop i Växjö (Larsson 1982: 88). De nära kontakterna mellan biskopen i Växjö och Lundakyrkan utgjorde enligt Schmid bevis för att stiftet uppkommit på danskt initiativ (Schmid 1929: 276f). Även Herman Schück har framfört samma uppfattning (Schück 1959: 50).

Enligt Lars-Olof Larsson innebär dock det faktum att Balduin uppträdde i danskt sammanhang inte något bevis för att Växjöstiftet skulle ha tillkommit på danskt initiativ. Lund med dess ärkebiskop var Nordens kyrkliga centrum varför det är naturligt att hitta Växjöbiskopen i ett sådant sammanhang. Då Varend dessutom enligt Larsson var avskärvat från Skånelanden genom stora ödemarker eller glesbygder saknades naturliga kontaktvägar söderut. Att påven i samband med skiljedomen 1191 mellan Växjö och Linköpings stift utsåg två svenska biskopar till skiljedomare visar också att båda stiftet då sågs som svenska (Larsson 1964: 63, 1982: 85ff).

Larssons slutsats blir att Växjöstiftet redan från början sågs som en svensk angelägenhet och han påpekar också att tanken på en motsättning mellan de svenska och danska ärkesätena är felaktig. Även efter 1164 var ärkebiskopen i Lund primas över kollegan i Uppsala varför ärkebiskopar som Eskil och Absalon helt naturligt hade avgörande inflytande i den svenska kyrkoprovinsen. Den delegation från Danmark som hösten 1169 under ledning av ärkebiskop Stefan från Uppsala begav sig till påven i Rom för att verka för helgonförklaringen av den danske hertigen Knud Lavard, kan också samtidigt ha lagt fram förslaget om att inrätta ett stift i Växjö (Larsson 1964: 62ff, 1982: 73f).

Även den äldsta bevarade biskopslängden för Växjö stift är intressant i sammanhanget (t.ex. SRS III 2: 129f). Dess äldsta version dateras enligt en notering i dokumentet till 1205/1206 och börjar med att redogöra för Sigfridslegenden. Därefter räknas stiftets första biskopar upp fram till Johannes Erengislonis och årtalet 1206. Enligt längden ska folket under biskop Kols tid ha vänt sig till kung Karl och bett honom om en biskop sedan biskopssätet tidigare med orätt flyttats till först Skara och sedan Linköping (Larsson 1964: 53ff). Ett problem med biskopslängden är dock att den förste säkert kände Växjö-biskopen, Balduin, saknas bland namnen. Detta förklaras av Larsson med att författaren av

längden använt en missvisande förlaga, medan Schmid å sin sida menar att biskopslängden är en opålitlig källa som tillkommit först i slutet av 1200-talet (Schmid 1931: 92ff; Larsson 1964: 60). Det förefaller samtidigt något märkligt att en biskopslängd som upprättas ett trettio år efter stiftets tillkomst missar att få med vad som sannolikt var dess förste riktige biskop. De eller den som upprättat längden bör ju nästan ha haft egna minnen av Balduin om den nu tillkommit i början av 1200-talet.

Så långt det magra skriftliga källmaterialet. Bland historiker har det således genom åren rått delade meningar om hur detta ska tolkas, vad som är sant och vad som tillkommit för att styrka olika aktörers anspråk. Det är kungamakten och kyrkliga potentater som setts som aktörer och drivande i utvecklingen, ibland tillsammans med anonyma lokala makt-havare. Den bild som ges av det skriftliga källmaterialet kan dock tas upp till diskussion genom att man även tittar på vad ett arkeologiskt källmaterial kan säga rent allmänt om det senvikingatida och tidigmedeltida samhället i Varend och vilka kontaktvägar som förefaller ha varit dominerande.

Gravarnas vittnesbörd

Den kunskap som finns om Varends järnålder bygger huvudsakligen på information från gravar. Genom att studera gravarnas former och innehåll har man noterat att de småländska landen till viss del kan ses som representanter för skilda kulturella eller rituella sfärer (Nilsson 1990; Burström 1991; Hansson 1999; Svanberg 2003a: 182ff; Svanberg 2003b: 53ff). Medan gravfälten från yngre järnålder i Finnveden nästan uteslutande innehåller högar är motsvarande gravfält i Varend fyllda med en stor variation av olika gravtyper. Medan gravskicket var strikt ritualiserat i Finnveden, där man "alltid" begravde sina döda i gravar som var runda och välvda (högar), begravde man i Varend de döda i en hel mängd av olika typer av gravar, högar, runda övertorvade stensättningar, ovala ofyllda stensättningar, skepps-sättningar, treuddar och domarringar. Just det varierade gravskicket framstår som det typiska för Varend (Hansson 1999; 2001: 58ff).

Man kan även notera att det i sydvästra Småland hitats ett förhållandevis stort antal vapengravar, bland dem ett flertal med sporrar och stigbyglar (Hansson 2001: 130f, 364ff; Svanberg 2003b: 48ff, 58). Många av dessa ska precis som ryttagravar i Norge och Danmark dateras till 900-tal. Där har spridningen av ryttagravar setts som ett utslag av kungamaktens framväxt. I dessa vapen- och ryttagravar anses medlemmar av en aristokratisk elit med militära uppgifter och med medlemmar på ömse sidor om Kattegatt och Skagerack vara begravda (Randsborg 1980: 121ff; Braathen 1989: 160; Pedersen 2011).

Det är tydligt att det rådde olika principer för hur man skulle begrava sina döda i södra Smålands inland under

yngre järnålder. Gravfältens gravformer skvallrar om ytterligare en intressant skillnad. Om man lyfter blicken och ser på vilka gravformer som användes i direkt angränsande områden, ser man att Varend verkar ha kontakter huvudsakligen åt söder. Samma varierade gravformer som finns i Varend återfinns också på gravfält från yngre järnålder i Blekinge, norra Skåne och till viss del i Halland. Ett mer strikt reglerat gravskick med högar och runda övertorvade stensättningar som i Finnveden återfinns i Njudung, Möre, Mälardalen och i Västergötland (Hansson 1999). Det är tydligt att Varend ur denna aspekt har haft sina kontakter åt söder, medan de övriga delarna av Småland snarare verkar ha sina kontakter åt norr. För sydligaste Finnvedens del finns paralleller i gravformer både i Skåne, Halland och Varend (Skoglund 2007a: 26). Både för Varends och Finnvedens del kan man ana den betydelse de stora åarna och ådalarna hade för människors kontaktvägar.

Bebyggelsens vittnesbörd

Det enda argument förutom tolkningar av de skriftliga källorna som använts i diskussionen om Växjöstiftet är Lars-Olof Larssons påpekande att södra Småland och Varend under vikingatid och tidig medeltid avgränsades av stora ödemarker som försvårade kontakter söderut. Argumenten för denna uppfattning byggde dels på avsaknaden av järnåldersgravfält i gränsområdena, dels på ortnamnsskicket som antogs peka på att gränsområdet mot Skåne först koloniserades under medeltidens lopp (Larsson 1964: 80ff).

Genom de arkeologiska undersökningar som gjorts under senare år, inte minst i samband med ombyggnaden av E4 i sydvästra Småland och i norra Skåne, kan dock den här uppfattningen ifrågasättas. Även i områden som i princip helt saknar synliga gravfält från järnåldern visar undersökningar av fossil åkermark samt pollenanalyser att odling, och därmed också säkerligen bebyggelse, etablerats i sydvästra Smålands gränsområde mot Skåne redan under romersk järnålder. Efter en viss stagnation under mellersta järnålder tog bebyggelseexpansionen fart redan under 800-talet för att fortsätta in i tidig medeltid (Hansson 2007: 115, 122, jfr 2015; Skoglund 2007b).

Det intressanta i det här sammanhanget är att bilden av den sydligaste delen av Småland som ett öde område under sen järnålder som först koloniserades under medeltid måste överges. Sannolikt fanns det spridd bebyggelse i dessa områden, precis som i nordligaste Skåne redan under vikingatid, kanske tidigare. Även om det långt fram i tid fanns obebyggda trakter i gränsområdet, kan man inte tala om att det fanns ödemarker av den karaktär att det försvårade kontakter över det som så småningom under 1200-talet framträdde som riksgräns (jfr Ödman 2000; Lagerås 2007; Mogren 2008). Går vi längre fram i tid framträder snarare bilden av en gemensam bygdeidentitet på ömse sidor om

den senare dansk-svenska riksgränsen, vilket bl.a. både manifesterades i en gemensam byggnadskultur, det s.k. sydgötiska huset, men även genom de bondefreder som i tider av oro slöts mellan befolkningen på ömse sidor riksgränsen (Andrén 2001). När denna gränsbygdsidentitet tar sin början är en intressant om än olöst fråga.

Men även byggnadernas konstruktionssätt under sen vikingatid och tidig medeltid berättar om kontakter och påverkan över detta ”ödemarksbälte”. I samband med en arkeologisk undersökning vid Huseby sydväst om Växjö år 2003 framkom spåren av ett s.k. trelleborgshus (figur 2). Ett trelleborgshus är en stor byggnad med svängda väggar som stöttas av en rad av yttre stolpar som lutar in mot väggarna för att bära upp takets tyngd. Den här typen av byggnader dök först upp i de danska ringborgarna och dateras vanligen till sen vikingatid eller tidig medeltid. De hittas nästan enbart i nuvarande Danmark, i Skåne och i Halland på platser som kan kopplas till tidens elit. Det finns ett klart samband mellan fynd av trelleborgshus och platser som senare i de skriftliga källorna dyker upp som danska kungsgårdar, kungalev. Trelleborgshuset i Huseby kunde genom C14-analys dateras till perioden 990–1030 (ett sigma) (Söderberg 2010).

Huset i Huseby har diskuterats av Bengt Söderberg som menar att det mest troliga är att platsen utnyttjats av en lokal elit, där trelleborgshuset visar på ett starkt danskt inflytande och där man anknöt till den maktarkitektur som

fanns i områden där framväxande riken höll på att etableras (Söderberg 2010: 237, 240). Genom att anknyta till arkitektur från den danske kungens gårdar visade man både att man hade kunskap om förhållandena på dessa platser, samt att denna arkitektur var något eftersträfvansvärt. För att det budskap man ville att arkitekturen skulle förmedla skulle förstås av befolkningen i regionen, krävdes även att det här var något som var väl känt. Underförstått betyder användandet av den här speciella arkitekturen i Väreend att det måste ha funnits gott om kontakter både söder- och västerut.

Detsamma visar den nyligen genomförda arkeologiska undersökningen invid domkyrkan i Växjö, framför allt genom en del av den keramik som påträffades. Jämfört med många andra stadsundersökningar var mängden keramik som hittades liten, men här framkom ändå ett antal skärvor av s.k. östersjökeramik, en form av slaviskt inspirerad keramik som etableras i Skandinavien i sen vikingatid och tidig medeltid. Utifrån sin studie av östersjökeramik menar Mats Roslund att det omfattande och snabba genomslag som sker för den slaviska keramiken i Skåne under 1000-talet endast kan förklaras med införseln av ett mycket stort antal slaver från områden söder om Östersjön, det område där den här typen av keramik har sitt ursprung (Roslund 2001: 248ff). Processen förefaller ha skett inom loppet av en eller ett par generationer under perioden 980–1050, sannolikt genom att slaviska krigsfångar hamnade som trälar på de storgår-

Figur 2. Trelleborgshuset som påträffades i Huseby var 22,5 meter långt, bredden varierade mellan 6,15 till 8,5 meter i husets mitt. Foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland, 2008.

Figur 3. Ornerad granitkvader i den nordvästra hörnkedjan i tornet i Växjö domkyrka. I stenens nedre högra del finns ett schackbrädesmönster. Foto: Martin Hansson, 2014.

dar som fanns runt om på den skånska landsbygden. Dessa trälar gav impulser till den nya keramikformen. Östersjökeramik hittas runt om i nuvarande Sverige, men är ovanlig i Smålands inland. Ett fåtal skärvor har framkommit i Finnveden (Berga, Åby, Eka, Hallsjö). I Växjö hittades tio skärvor som troligen bör dateras till tidigt 1100-tal (Balic *et al.* 2015). Här syns således ett sydligt inflytande även inom en vardaglig hushållssfär under just 1100-talet.

Som en kontrast till vardagskeramiken kan de tidiga stenkyrkorna användas. Även här finns många exempel på stilmässiga paralleller mellan kyrkor i Småland, Skåne och Danmark, något redan Ragnar Blomqvist påpekade (Blomqvist 1929). Flera av de äldsta stenkyrkorna är uppförda efter skånska förebilder. I mitten av 1100-talet syns klara paralleller mellan Småland och Jylland. Inte minst har granitkvaderkyrkan i klostret i Nydala paralleller i granitkvaderkyrkor på Jylland. Andra paralleller hittas genom ornerade granitkvadrar med schackbrädesrutor, vilket hittas i kyrkor på Jylland, men även på domkyrkan i Växjö och i kyrkorna i Skatelöv, Moheda och Östra Torsås (figur 3) (Blomqvist 1929: 128ff, 140ff; Vellev 1989: 55f; Ullén 2006: 75f). Enligt Blomqvist bör den så kallade "Örmästaren", som tillverkat dopfuntarna i Ör och Hemmesjö kyrkor ha varit av jylländskt ursprung och sannolikt kommit till Småland i mitten av 1100-talet i samband med att byggandet av stenkyrkor tar fart (Blomqvist 1929: 41ff). Anders Ödman menar till och med att parallellerna mellan kyrkor i Små-

land och på Jylland är så stora att man kan undra om det inte fanns inslag av en jylländsk elit i södra Småland (figur 4) (Ödman 2005: 140).

Att det finns en hel del arkeologiskt material som pekar på rätt intensiva kontakter över "ödemarksbältet" står klart. Ett sista exempel som kan lyftas fram är Smålands runstenar. Birgit Sawyer menar att dessa genom sina inskrifter och titulatur visar att centrala och speciellt sydvästra Småland varit under mycket starkt danskt inflytande (Sawyer 2002: 73f). Inskrifterna visar att man vid arvsskiftet här eftersträvade att hålla ihop arvet. Man följde därmed samma arvsprinciper som fanns i Danmark och Norge. Här precis som i Småland restes runstenar av en elit där det var viktigt att hålla ihop egendomen, till skillnad från i Uppland där runstenar restes av en större grupp i samhället och där det verkar ha varit viktigt att knyta allianser med hjälp av arvegodset (Sawyer 2002: 66ff). En del av de titlar och epitet som brukas på småländska runstenar, som "tägn", "skeppare", "dräng" och epitet som "mycket god" uppträder på samma sätt som i Danmark (jfr Randsborg 1980: 25ff). Sawyer menar att de personer som omtalas på detta sätt tillhörde en elitgrupp i samhället vilken erkände den danske kungen som sin herre (Sawyer 2002: 71). Även stilmässigt har runstenarna i Småland större likheter med det danska materialet framför allt genom sin enkla utformning där ristningen oftast är inskränkt till en textslinga, men även kronologiskt genom att de småländska runste-

Figur 4. Utbredningen av ornerade kvaderstenar med schackbrädesdekor i Skandinavien. Störst koncentration hittas på norra Jylland, följt av fem fyndplatser i Småland, tre i Norge och en på Bornholm. Efter Vellev 1989:39, bearbetad av Ödman 2005 samt av Martin Hansson.

narna sannolikt ska dateras till sent 900-tal eller de första decennierna av 1000-talet, vilket gör dem mer samtida med danska än mellansvenska runstenar (Gustavson 2008: 12f; Stille 2008: 74).

Sammantaget visar det arkeologiska materialet att den gamla uppfattningen att södra Småland avskildes från Skånelanden av ett stort ödemarksområde inte längre kan upprätthållas. Även om gränsområdet långt fram i tid var glest befolkat än de centrala delarna av landskapen fanns här bebyggelse och kontakter förefaller ha varit livliga. Därmed faller ett av de viktigaste argumenten mot att Växjö stift skulle ha kunnat tillkomma som ett initiativ från Lund.

Aktörerna

Det går att urskilja fyra huvudsakliga aktörer vid tillkomsten av stiftet i Växjö. Med aktörer menas i det här fallet inte enbart individer, en aktör kan även vara en grupp av personer eller för den delen en institution. I sin studie av 1100-talets Danmark har Lars Hermansson pekat på betydelsen av olika elitkollektiv snarare än enskilda personer

(Hermansson 2000). De aktörer som framträder mer eller mindre synligt i olika typer av källmaterial kan föras till fyra grupper.

- Kungamakten – svensk och dansk
- Kyrkan som institution – biskopar
- Lokal elit
- Allmoge

Kungamakten är knappast närvarande alls, mer än som möjligen passiv deltagare vid möten där biskopen i Växjö uppträder, om vi nu av källkritiska skäl väljer att bortse från Sigfridslegenden (vilket vi bör göra). Det saknas i stort sett uppgifter om att vare sig danska eller svenska kungar skulle ha uppehållit sig i södra Småland under 1100-talet. Ett undantag är den danske kungen Svend Grathes misslyckade krigståg till Varend och Finnveden vilket ska ha utspelat sig på 1150-talet, samt indirekta uppgifter i ett brev från Sverker d.y. till Nydala kloster rörande fisket i sjön Rusken (Härenstam 1946: 34). I brevet bekräftar Sverker tidigare rättigheter som hans föregångare Karl Sverkersson och Knut Eriksson har givit klostret när de var i Sunnerby respektive Vallsjö i Njudung (DS 102). Första gången en svensk kung förefaller vara i Växjö är år 1277 då den fördrivne kung Valdemar enligt Erikskrönikan ska ha bränt orten och domkyrkan (Erikskrönikan kapitel 20; Gustafsson & Ullén 1970: 76). Första gången en svensk kung bevisligen är i Växjö är 1345, då Magnus Eriksson daterade ett brev där (DS 3999). Vare sig svenska eller danska kungar verkar ha varit drivande i samband med stiftets tillkomst.

På ett helt annat sätt förhåller det sig av naturliga skäl med kyrkan sedd som institution. Frågan om att inrätta ett nytt stift var något som enligt den kanoniska rätten skulle godkännas av påven (Larsson 1982: 73). Ärkebiskop Eskil förefaller ha haft ett avgörande inflytande i och med att han kanske var den som vigde Balduin till sin tjänst som biskop för det nya stiftet. Kyrkan bör således ses som en drivande kraft. Men stiftsbildningen innebar samtidigt att Varend bröts ut ur Linköpings stift, vilket existerade redan i början av 1100-talet (Schück 1959: 43). De senare återkommande stridigheterna mellan biskoparna i Växjö och Linköping visar också att delar av kyrkan samtidigt måste ses som en aktör som motarbetade den nya stiftsbildningen.

För kyrkan som institution är det också tveksamt om det stod så mycket att vinna på att inrätta ett stift i Växjö, området var ju redan kristnat och förhållandevis glest befolkat. Ett stift skulle i sig inte ge vare sig större inkomster eller fler eller "bättre kristna". Å andra sidan kan en från Lund initierad utbrytning av en del av Linköpings stift ses som avsiktlig försvagning av det rika Linköpingsstiftet, som i början av 1200-talet var det rikaste och mäktigaste av de svenska stiftet (Harrison 2002: 392f). Kanske ska Växjöstiftet ses som ett försök att konsolidera och stärka Lunda-stiftets maktställning i södra Sverige i en tid när Sverige fått en egen ärkebiskop. Man kan här påminna om att den

danske ärkebiskopen Andreas Sunesson i samband med ett korståg mot Ösel 1206/1207 vistades i Visby. Möjligen hyste han planer på att inrätta ett stift för de hedniska länderna i öster med centrum i Visby (Markus 1999: 11f, 172). Om detta förverkligats skulle ytterligare en del av Linköpings stift brutits loss.

De viktigaste aktörerna var nog de som är svårast att fånga i materialet, den lokala eliten och allmogen. Detta är grupper som närmast framträder indirekt men som ändå måste sägas ha haft avgörande betydelse. Att det fanns en lokal elit i Varend under vikingatid och tidig medeltid kan ses i gravmaterial och ortnamn, runstenar och kyrkor (Brink 1998: 312ff; Hansson 2001). Att denna elit hämtade inspiration söderifrån till manifesterandet av sin maktställning lokalt ger både "trelleborgshus" och titlar på runstenar uttryck för. Dessa människor utgjorde sannolikt regionala varianter av de elitkollektivet som Lars Hermansson funnits så avgörande i danskt 1100-tal. Den här typen av elitkollektiv bestod av mäktiga jordägande familjer, varav kungafamiljen var en, som genom äktenskapsallianser och fosterbrödraskap utgjorde mer eller mindre flyktiga grupperingar av betydelse i det politiska maktspelet (Hermansson 2000).

Det är säkerligen inom motsvarande elitkollektiv fast på en regional nivå som idén om en lokal biskop väckts. Frågan är dock varifrån man hämtade sitt kyrkliga stöd. Var det via ärkebiskopen i Uppsala och hans resa till Rom 1169, en resa som kanske delvis var ett resultat av virdarnas vädjan efter en biskop till kung Karl Sverkersson? Eller var det via ärkebiskopen i Lund i vilkens sällskap Balduin uppträder? Ett helt säkert svar på den frågan kommer vi nog aldrig att få, men tittar vi på det arkeologiska materialet så förefaller det ha varit vanligt för virdarna att vända sig åt söder för att få impulser. Inte minst gällde detta för samhällseliten. Att man mot en sådan bakgrund väljer att vända sig till Eskil snarare än Stefan för att få stöd förefaller mer sannolikt. Man ska inte heller glömma att Stefans resa till Rom 1169 skedde i samarbete mellan de svenska och danska kyrkoprovinserna, huvudsyftet var att ordna kanoniseringen av Knut Lavard. Det understryker ytterligare att tiden inte ska ses som en kamp mellan renodlat "danska" eller "svenska" intressen.

Det faktum att Växjöstiftet var en utbrytning ur Linköpings stift är också en faktor som talar för ett starkt danskt inflytande. Vilka motiv en biskop i Linköping skulle haft för att acceptera att bli av med en del av sitt område till en ny kollega är svårt att förstå. Den regionala eliten och Lundakyrkan genom Eskil insåg säkerligen att ett stift i Växjö skulle gynna dem båda, stärka Lundakyrkans ställning samt Varends oberoende. Man kan här också påminnas sig om den danske historieskrivaren Saxos uppgifter om att ärkebiskop Eskil år 1161 i samband med en konflikt med den danske kungen Valdemar ska ha flytt till Varend (Saxo 1911: 181), vilket kan ses som ett resultat av att det då fanns upparbetade kontakter mellan Skåne/Danmark och Vä-

rend. Eftersom överregionala institutioner som kungamakt och kyrka vid den här tiden helt saknade stödjepunkter i Varend skulle ett projekt om att skapa ett stift sannolikt varit helt omöjligt utan förankring i lokalsamhället. Materiell kultur i form av gravformer och östersjökeramik visar att man sedan länge varit mottaglig för influenser från söder, i alla fall i så måtto att man inte haft anledning att motsätta sig en stiftsbildning.

Avslutning

Syftet med den här artikeln har varit att diskutera tillkomsten av Växjö stift. Till skillnad mot tidigare diskussioner som enbart byggt på skriftligt källmaterial har här även det arkeologiska materialet dragits in i diskussionen. Det senare visar tydligt att den äldre synen att södra Småland och Skånelandskapen åtskildes av ödemarker som försvårade kontakter inte längre kan upprätthållas. Det finns i det arkeologiska materialet en hel del indikationer på att företeelser som förknippas med en blivande dansk kungamakt hittas i södra Småland. Därmed inte sagt att södra Småland ingick i ett danskt rike, däremot att den framväxande danska kungamaktens intressesfär tydligt kan märkas även här. Det finns således anledning att beakta de tankar som Anders Ödman gett uttryck för kring relationen mellan Skåne, Lund och Jylland samt Småland och Växjö (Ödman 2005: 137ff), även om det inte som Ödman menar, går att tala om att det fanns en jylländsk elit i södra Småland.

Samtidigt var kungamakten ingen pådrivande aktör i etablerandet av ett stift i Växjö. Snarare var det lokala elitkollektiv närmast i samarbete med Lundakyrkan som måste ses som de drivande aktörerna. De olika aktörernas syften sammanföll, Varends självständiga ställning stärktes samtidigt som Lundakyrkans inflytande i södra Sverige behölls i en tid då Uppsala blivit nytt svenskt ärkestift.

Kanske kan man dra en något anakronistiskt parallell mellan stiftsbildningen på 1100-talet och etablerandet av en universitetsfilial i Växjö på 1960-talet. Drivande bakom etableringen i det senare fallet var ett lokalt "elitkollektiv" av lokala politiker som utnyttjade tidens strömningar. År 1967 invigde Lunds universitets rektor Philip Sandblom den nya universitetsfilialen i Växjö som senare frigjorde sig, blev först högskola och sedan universitet. Att två från början ganska omaka aktörer utnyttjar en tidsanda och varandra för att skapa något är således egentligen inte något nytt.

Tack

Tack till Jes Wienberg, Lunds universitet och Per Stille, Linnéuniversitetet för värdefulla synpunkter på ett tidigare utkast till denna text.

Referenser

- Andrén, A. 2001. Mot kriget. Regional identitet över den gamla riksgården mellan Danmark och Sverige. I: Andrén, A., Ersgård, L. & Wienberg, J. (red.) *Från land till stad. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm. S. 177–186.
- Balić, I., Billström, L. & Romedahl, H. 2015. *Arkeologisk slutundersökning Växjö 10:14 och Domkyrkan i Småland, Växjö socken, fastigheterna Växjö 10:14 och Domkyrkan 1, Växjö 170:1*. Med bidrag av Å. Alering, T. Brorsson, J. Heimdahl, O. Magnell, C. Ring & I. Dutras Leivas. Statens Historiska museer Arkeologiska Uppdragsverksamheten. Rapport 2015: 34.
- Blomqvist, R. 1929. *Studier i Smålands romanska stenkonst*. Atlas till Sveriges odlingshistoria; Tillägghäfte IV. Lund.
- Braathen, H. 1989. *Ryttergraver. Politiske strukturer i eldre rikssamlings-tid*. Varia 19. Oslo.
- Brink, S. 1998. Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: Hårdh, B. & Larsson, L. (red.) *Centrala platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernqvist*. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, 28. Stockholm. S. 297–326.
- Burström, M. 1991. *Arkeologisk samhällsavsgränsning. En studie av vikingatida samhälls territorier i Smålands inland*. Stockholm Studies in Archaeology 9. Stockholm.
- Diplomatarium Danicum* iff. (Utg.) Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938ff. (förlortas DD).
- Danmarks Riges Brev* iff. (Utg.) Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938ff. (förlortas DRB).
- Diplomatarium Suecanum* 1–8. Liljegren, J. G. et al. (red.). Stockholm 1829–1959. (förlortas DS)
- Erikskrönikan*, The chronicle of Duke Erik. A verse epic from medieval Sweden. Introduction by Eva Österberg. Lund 2012.
- Gustafsson, E. & Ullén, M. 1970. *Växjö Domkyrka*. Sveriges Kyrkor 136. Stockholm.
- Gustavson, H. 2008. Runstenar och runinskrifter i Kronobergs län. *Kronobergsboken* 2008, 9–19.
- Hansson, M. 1999. Graves, Grave-fields and Burial Customs – Variation as Theme. A Discussion of Late Iron Age. *Lund Archaeological Review* 1999, 49–66.
- 2001. *Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 25. Stockholm.
- 2007. Medeltida kolonisation och bebyggelse i sydvästra Småland. I: Hansson, M. (red.) *Utmärker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Växjö. S. 101–126.
- 2015. *Gold in Guleboda. A Byzantine gold coin from southern Småland*. In: Larsson, L., Ekengren, F., Helgesson, B. & Söderberg, B. (eds) *Small Things Wide Horizons. Studies in honour of Birgitta Hårdh*. Oxford. Pp. 86–90.
- Harrison, D. 2002. *Jarlens sekel. En berättelse om 1200-talets Sverige*. Stockholm.
- Hermansson, L. 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs universitet 24. Göteborg.
- Härenstam, C. 1946. *Finnveden under medeltiden*. Lund.
- Karlsson, M. 2015. *Konstruktionen av det heliga. Altarna i det medeltida Lunds stift*. Skånsk senmedeltid och renässans 23. Lund.
- Lagerås, P. 2007. Medeltida kolonisation och ödeläggelse i norra Skåne. I: Hansson, M. (red.) *Utmärker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Växjö. S. 127–138.
- Larsson, L.-O. 1964. *Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*. Bibliotheca Historica Lundensis XII. Lund.
- 1982. Den helige Sigfrid och Växjöstiftets äldsta historia. Metod- och materialfrågor kring problem i tidigmedeltida kyrkohistoria. *Kyrko-historisk årsskrift* 1982, 68–94.
- 1991. *Växjö genom 1000 år*. Stockholm.
- Liepe, A. 1984. Medeltida lantkyrkobygge i Varend. *Kronobergsboken* 1984–85.
- Markus, K. 1999. *Från Gotland till Estland. Kyrkokonst och kyrkopolitik under 1200-talet*. Stockholm.
- Mogren, M. 2008. Riksgården. I: Anglert, M. (red.) *Landskap bortom traditionen: historisk arkeologi i nordvästra Skåne*. Stockholm. S. 189–224.
- Nilsson, L. 1990. Iron Age Grave Fields in Varend. Grave Forms, Combination Patterns and Local Features. A Preliminary Analysis. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1989–90. New Series 8. Pp. 129–142.
- Pedersen, A. 2011. Military Organization and Offices: The Evidence of the Grave Finds. In: Poulsen, B. & Sindbæk, S. (eds) *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*. Turnhout. Pp. 45–62.
- Randsborg, K. 1980. *The Viking Age in Denmark. The formation of state*. New approaches in archaeology. London.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund 92. Lund.
- Sawyer, B. 2002. Runstenar och förmedeltida arvsförhållanden. Om runstenar i Jönköpings län. *Småländska kulturbilder* 2002, 55–78.
- Saxo, 1911. *Saxo Grammaticus Danmarks Krønike*. (Utg.) Winkel Horn, F. København.
- Schmid, T. 1929. Växjö stifts tillkomst och äldsta förhållanden. *Scandia* 1929, 275–281.
- Schmid, T. 1931. *Den helige Sigfrid*. Lund.
- Schück, H. 1959. *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa*. Stockholm studies in history 4. Stockholm.
- Scriptores rerum Danicarum medii ævi*. I–IX. (Utg.) Langebek, J. et al. Hafnia 1772–1878. (förlortas SRD).
- Scriptores rerum Suecicarum medii ævi* 1–3. (Utg.) Fant, E.M. et al. Uppsala 1818–76. (förlortas SRS).
- Skoglund, P. 2007a. Gränsbygd – regionala särdrag i sydvästra Småland under järnålder och medeltid. I: Hansson, M. (red.) *Utmärker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Växjö. S. 19–28.
- Skoglund, P. 2007b. Järn, jordbruk och bebyggelse – sydvästra Småland från romersk järnålder till vikingatid. I: Hansson, M. (red.) *Utmärker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Växjö. S. 29–40.
- Stille, P. 2008. Runstenar och runresare i Småland. *Kronobergsboken* 2008, 72–83.
- Svanberg, F. 2003a. *Decolonizing the Viking Age* 1. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, 43. Stockholm.
- Svanberg, F. 2003b. *Decolonizing the Viking Age* 2. Death Rituals in South-East Scandinavia AD. 800–1000. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4°, 24. Stockholm.
- Söderberg, B. 2010. Ett ”trelleborgshus” i en husaby. *Situne Dei* 2010, 35–243.
- Ullén, M. 2006. Medeltidens kyrkor. I: Ullén, M. (red.) *Småland. Landskapets kyrkor*. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Stockholm. S. 41–98.
- Vellev, J. 1989. Skaktavlkvadre. *Romanske Stenarbejder* 4. Højbjerg. S. 7–60.
- Ödman, A. 2000. Kolonisation och järnskatt i norra Skåne med Vittsjö socken som exempel. I: Ödman, A. (red.) *Järn. Wittsjöskogkonferensen* 1999. Norra Skånes Medeltid 1. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 75. S. 7–28.
- Ödman, A. 2005. *Skeingeberg – borgen som Saxo glömde*. Norra Skånes Medeltid 4. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 90. Lund.
- Önnerfors, A. 1968. *Die Hauptfassungen des Sigfridofficiums*. Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund 59. Lund.